

П. П. Мовчан

аспірант кафедри глобалістики, євроінтеграції
та управління національною безпекою
Національної академії державного управління при Президентові України

ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті досліджено й обґрунтовано загрози національній безпеці України у сфері національної ідентичності. Крім того, визначено, що політика держав-сусідів щодо громадян України і територій, які історично їм належали, є загрозою втрати державного суверенітету й територіальної цілісності нашої держави. На основі детального аналізу встановлено, що заходи, які проводяться цими державами, спонукають громадян України до порушення Конституції в частині подвійного громадянства тощо. Сформульовано рекомендації щодо здійснення стратегічного впливу на процеси формування спільної ідентичності в Україні. Запропоновано шляхи вироблення ефективної політики утвердження української національної ідентичності.

Ключові слова: державна політика, державний суверенітет, державне управління, національна безпека, національна ідентичність, територіальна цілісність.

Постановка проблеми. Утвердження загальнонаціональної ідентичності громадянського типу в Україні є особливим завданням державотворення, що є основою для здійснення необхідних для суспільства реформ.

На сьогодні існує загроза національній безпеці України, яка полягає в розколотості суспільства, що значною мірою зумовлено регіональною поляризацією. Особливо чітко це простежується у визначенні й ставленні до питань, які традиційно є гострими для суспільства (мовна політика, НАТО, оцінювання історичних подій, інтеграція України до Європейського Союзу (далі – ЄС), воєнна агресія Російської Федерації (далі – РФ) тощо). Негативні тенденції значною мірою зумовлені наявною ізольованістю соціокультурного життя регіонів, браком комунікації, обміну та взаємодії між ними, а також зовнішніми впливами, що ускладнює формування цілісного національного простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кризовий стан національної ідентичності в Україні констатується більшістю вітчизняних науковців, котрі досліджують процеси націостановлення й підкреслюють серйозне загострення суспільно-політичної ситуації в країні. Проблема державного управління в етнонаціональній сфері певною мірою висвітлювали у своїх працях Ю. Андрухович, К. Галушко, С. Горобчишина, В. Євтух, В. Караваєв,

О. Картунов І. Кресіна, Л. Лойко, Ю. Тищенко, В. Трощинський, О. Чернова, В. Явір та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Віддаючи належне теоретичному й практичному значенню досліджень вітчизняних і закордонних учених, необхідно відзначити недостатній рівень розробленості проблем державного регулювання етнонаціональної сфери українського суспільства з погляду забезпечення національної безпеки України. Оскільки євроінтеграційні чи євроатлантичні настрої значної частини громадян України в більшості зумовлені значним масивом пререференцій, що пропонуються країнами-сусідами, це може розглядатися як загроза національній безпеці України в частині втрати трудового й інтелектуального потенціалу держави, а також територіальної цілісності держави через військову агресію, анексію тощо. На нашу думку, ці аспекти в науковому дискусі досліджені недостатньо, що й зумовило актуальність дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження та виявлення загроз національній безпеці у сфері національної ідентичності. Із поставленої мети випливають такі завдання: проаналізувати державну політику й заходи держав-сусідів щодо громадян України, які не є етнічними українцями за походженням, а також можливості майбутніх претензій на території України, які в історичній ретроспективі

належали чи були певний період територіями цих держав, як загрозу державному суверенітету, втрати територіальної цілісності України; сформулювати рекомендації щодо здійснення стратегічного впливу на процеси формування спільної ідентичності в Україні; запропонувати шляхи вироблення ефективної політики утвердження української національної ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Криза є закономірним етапом становлення будь-якої нації під час її переходу до державно-політичної самоорганізації, що неминуче супроводжується певною уніфікацією й узгодженням правил, цінностей і символів [8, с. 5]. На сьогодні триває пошук спільних символів, культурних значень, що були б однаково значимими та сприймалися б усіма сегментами українського суспільства, яке є доволі строкатим за своїми мовними, соціокультурними й іншими ознаками.

Як свідчать дані соціологічних опитувань, громадяни України виявляють високий рівень патріотизму, підтримують ідею єдності, територіальної цілісності України, пов'язують із нею своє майбутнє. Спільну історію трактують як об'єднавчий чинник 20,6% респондентів, мову спілкування – 14,7%, національну належність – 11,6%, патріотичні почуття – 8,7%, національну ідею побудови Української держави – 6,9% [4].

Питання про ідентичність не може бути знятим із порядку денного до того часу, поки в суспільстві не утвердиться прийнятне й узгоджене розуміння критеріїв національної належності та імперативів суспільної поведінки, що з неї випливають. Не можна це завдання відкласти «на потім», або вдавати, що воно не існує. Відсутність сформованої спільної ідентичності, яка б поєднувала більшість громадян, не лише суттєво сповільнює поступальний розвиток українського суспільства, а й критично посилює низку загроз національній безпеці країни. Взаємозалежність між рівнем захищеності національних інтересів і цінностей пов'язана з тим, що саме спільна ідентичність є основою буття спільнот, зокрема й народу-суверена в демократичній країні [1, с. 365].

Реалізація народного суверенітету ефективна лише за умови високої суб'єктивної цінності ідентифікації з народом для членів цієї спільноти, що дає змогу погоджуватися на обмеження важливих для них особистих, групових і корпоративних інтересів, неминучих під час політичного врегулювання наявних у соціумі

суперечностей і проблем [8, с. 21]. У разі слабкості спільної ідентичності конфліктність політичного процесу набуває якісно нового характеру.

Безпосереднім наслідком фрагментації політичного поля через протистояння конкуруючих ідентичностей є низька легітимність політичних інститутів, включно з вищими органами державної влади, яка суттєво обмежує їхню здатність виконувати свої нормативні функції. Значна частина населення України в будь-якому випадку опозиційно налаштована до правлячих політичних сил не через їхні конкретні кроки, а через суб'єктивні почуття загрози для носіїв певної ідентичності. Відповідний чинник зумовлює вразливість політичного керівництва України для зовнішнього тиску, оснований на загрозах спровокувати й/або підтримати виступи проти влади. Значною мірою з дією цього чинника пов'язана небезпека стабілізації перебування України в «сірій зоні» міжнародної політики. Недостатній рівень спільної ідентичності в громадян унеможливорює прийняття рішення, яке задовольнило б більшість суспільства. За таких умов настає феномен «двоїстої розколотої», коли вибір зовнішньополітичних стратегій однаковою мірою може бути здійсненим на користь різних напрямів або навіть у принципі не реалізується, а окремі зовнішньополітичні заходи мають взаємосуперечливий характер [10, с. 13].

Проблеми щодо спільної ідентичності громадян впливають не лише на владу, а й перешкоджають процесам формування політичної культури та громадянського суспільства. Брак спільних цінностей і громадянських практик породжує низький рівень правової свідомості в громадян. Недостатній рівень спільної ідентичності на рівні країни значно посилює загрозу сепаратизму. Крім того, слабкість загальнонаціональної ідентичності призводить до зростання привабливості для представників етнічних груп, що компактно проживають у прикордонних регіонах України, ідентифікації себе із сусідніми державами. Відповідні настрої активно експлуатуються окремими зарубіжними структурами, у тому числі й спеціальними службами, для діяльності, що суперечить національним інтересам України, створює умови для можливого висунення територіальних претензій до нашої держави в майбутньому. Хоча відповідні заяви мають переважно ситуативний характер, у суспільно-

му дискурсі поступово посилюється уявлення про об'єктивно зумовлений національно-ідентифікаційний розкол країни на «дві України», про бажання виключення з її складу окремих регіонів. Показовою в цьому стосунку є позиція, висловлена відомим вітчизняним письменником Ю. Андруховичем [2], який ще у 2010 р. прогнозував як один із можливих сценаріїв для України втрату території Криму та розкол решти її території на Східну й Західну частини України.

За умови відсутності ефективної державної політики, спрямованої на нейтралізацію зазначених загроз, існує висока ймовірність, що розвиток відповідних суспільних процесів за негативним сценарієм призведе до розколу України на федеративні територіальні одиниці в складі української держави. Це є можливим у разі критичного зниження ефективності функціонування політичної системи, загострення внутрішніх конфліктів, через що вона буде не здатна належним чином реагувати на виклики й загрози.

Іншим варіантом може стати зростання спільної ідентифікації громадян із суспільствами інших країн, безпосереднє втручання у внутрішні справи та нав'язування спільних ідентифікацій з боку інших суб'єктів міжнародних відносин, кінцевим наслідком яких стане територіальна дезінтеграція країни.

Європейський досвід останніх двох сторіч пропонує низку моделей державної політики у сфері національної ідентичності. Першою й базовою серед них є політика національної уніфікації та вироблення єдиного стандарту ідентичності, що включає спільну самоназву, єдину мову, історію, пантеон національних героїв, сукупність публічних символів і ритуалів. Так формувалися основні європейські нації – французи, німці, італійці, поляки, іспанці, угорці та ін. [5, с. 4]. Однак усередині основних європейських спільнот з'явилися носії альтернативних ідентичностей, які самі стали претендувати на національне самовизначення. На карті Європи залишилося кілька спільнот, які ще не досягли повноти своєї національної самореалізації (каталонці, баски, шотландці, корсиканці та ін.) [6, с. 350], але на порядку денному європейської суспільної думки вже стоять інші виклики й завдання. Серед них найголовніші – формування наднаціональної ідентичності громадян ЄС і необхідність пристосувати суспільні інститути до наслідків масових міграційних процесів. Відповідно, сучасні єв-

ропейські моделі представлені політикою ідентичності ЄС і теорією й практикою мультикультуралізму.

Аналіз європейського досвіду дає змогу сформулювати такі рекомендації щодо здійснення стратегічного впливу на процеси формування спільної ідентичності в Україні: по-перше, у публічній сфері необхідно обмежити зовнішні втручання, які здійснюються на підтримку конкретних ідентичностей, забезпечити прийняття концепції інформаційної безпеки, розбудувати сегментну комунікацію з різними суспільними групами, посилити роль норм через уведення посилення на базові цінності українського суспільства; по-друге, формування української громадянської ідентичності передбачає актуалізацію політичних компонентів спільної ідентифікації українців, таких як громадянство, спільні права та обов'язки, національні інтереси тощо. Нова громадянська ідентичність має бути засвоєна на рівні адміністративних органів влади через механізми внутрішньоінституційної соціалізації; по-третє, формування спільної ідентичності на рівні суспільства передбачає розбудову ефективного діалогу політичних інститутів, інститутів державної влади та громадянського суспільства. З цією метою органи влади мають мотивувати виникнення громадських організацій у професійних суспільних групах. Їхня пряма комунікація сприятиме засвоєнню громадянської ідентичності на рівні суспільства.

Сьогоднішня військова агресія Росії проти України своєю засадничою передумовою має несумісність і конфлікт двох протилежних ідентичностей: євразійської проросійської та проєвропейської української. Кожна нація-держава реалізує домінуючу ідентичність. Відтак для сусідніх держав з'являється спокуса розробки сценаріїв «захисту своїх співвітчизників» на українській території [1, с. 366].

На Донеччині, Луганщині та в АР Крим унаслідок відсутності за часів незалежності цілеспрямованої державної політики формування української нації зусиллями адептів «русского мира» сформувався міф про спільну з Росією ідентичність, несумісну з українськими цінностями, що й стало ідеологічною основою поширення проросійських настроїв і утворення сепаратистсько-терористичних організацій під виглядом квазіреспублік.

Боротьба за ресурси в сучасному світі виходить на новий рівень. Одним із найбільш зна-

чущих серед них є людський, оскільки в одних випадках володіння ним забезпечує володіння й іншими ресурсами (насамперед тією чи іншою територією, яка, своєю чергою, насичена різноманітними сировинними ресурсами), в інших – забезпечує виробництво матеріальних цінностей, які перерозподіляються тими, у чиїх руках перебуває владний ресурс у державі, ще в інших – уможлиблює саме здобуття й утримання ресурсу «влада» (унаслідок електорального вибору чи силового захоплення).

Одним із найбільш вагомих викликів громадянській ідентичності є зовнішньополітичний тиск сусідніх держав. Політика останніх і, відповідно, задіяні політичні механізми в низці випадків спрямовані на «переорієнтацію» чи переформатування української громадянської ідентичності. Акцент на етнічності стає підставою претензій на людський ресурс, для «пропозицій громадянства» громадянам України не тільки з боку Росії, а й інших країн, із якими Україна має спільні кордони. Серед найпотужніших «гравців», які впливають на стан і конфігурацію громадянської ідентичності українських громадян, є низка держав, із якими безпосередньо межує Україна, – насамперед Росія, Угорщина, Польща, Румунія [9, с. 259].

Так, в ідеологічному просторі РФ превалювало акцентування ідеї «нероздільності» українців і росіян. У свою чергу, «нероздільність» трактувалася в площині «спільності» й «нівелювання» особливостей українства: ішлося про спільне слов'янське коріння «двох братніх народів», їхню спільну історичну пам'ять, спорідненість мов тощо. Утім складова «спільності й нівелювання» доповнювалася жорсткою критикою «українського націоналізму», «бандерівщини», «злочинності УПА» тощо, можливостей і перспектив України як держави. Консолідація зусиль антиукраїнських сил у такому своєрідному регіоні, як, наприклад, Крим, призводила до того, що в інформаційному просторі півострова так чи інакше постійно була наявна ідея «Крим – російська земля». І як наслідок цих процесів – анексія Криму.

Ідейні пріоритети Росії та її стратегічні цілі щодо «повернення України» супроводжувалися потраплянням на ключові посади в державних механізмах України громадян Росії (про що прямо заговорили українські політики лише нещодавно, після березня 2014 р., а Прокуратура України порушила справи проти низки екс-посадовців) [9, с. 270].

Інші країни-сусідки (Угорщина, Румунія, Польща) вдавалися найперше до ненасильницьких форм «переформатування» громадянської ідентичності українців. Але звернімо увагу на інше: нині Угорщина, Румунія, Польща є частинами ЄС, Шенгенської зони тощо, що мало б означати сповідування ними слова й букви європейського законодавства, прихильності до європейських цінностей, серед яких демократія, свобода вибору тощо. Утім сьогодні ми спостерігаємо дещо іншу ситуацію. Так, Угорщина впродовж тривалого часу переймалася питанням створення в країнах, де мешкали угорські меншини, національних автономій. Екс-прем'єр-міністр, крім того, лідер партії «Фідес» В. Орбан не раз акцентував цю необхідність і щодо України, де, за його твердженнями, мешкає близько 200 тис. етнічних угорців [7]. Інший засіб впливу на громадянина України з угорським етнічним корінням – надання угорського громадянства, тобто в порушення українського законодавства – подвійного для «українських угорців».

Інший проект – Велика Румунія, що був реалізований за часів Королівства Румунія (1881–1947 рр.), який нині також зорієнтований на територіальний приріст і поповнення людського ресурсу країни. Нагадаємо, що ще в 1918 р. до Румунії відійшли такі українські регіони, як Бессарабія та Буковина. Під тиском СРСР у 1940 р. від Бессарабії й Північної Буковини Румунії довелося відмовитися, але наступного року вдалося повернути і створити дві провінції: Бессарабію, до якої увійшли правобережна частина Молдавської РСР, частини Одеської та Чернівецької областей УРСР, і Трансністрію у складі лівобережної частини Молдавії (Придністров'я) й частини Одеської, Миколаївської й Вінницької областей України. Нині в полі зору «агресивного румунізму» – українська частина Буковини та Бессарабія (частина Одещини) [7]. Прийнятий у Румунії ще в 1994 р. закон «Про громадянство» дозволяє отримати паспорт країни всім етнічним румунам, що передбачає розширення в Україні кола осіб із подвійним громадянством. Що стосується Української держави, то, перебуваючи в руслі «добросусідських відносин» із Румунією, вона створює школи з румунською мовою навчання (у Чернівецькій області, за деякими даними, наприклад, у 2011 р. нараховувалося 76 шкіл із румунською мовою викладання, ще 13 – із румунською й українською [3]).

Не відмовляються від ідеї повернення «своїх» земель («східних кресів») і поляки. Адже до

1939 р. кордон Польщі з Україною проходив на кордоні Рівненської та Житомирської областей (сучасні назви). І хоча Польща не пропонує етнічним полякам подвійного громадянства, спрощена процедура отримання «Карти поляка» забезпечує пільговий режим перебування та праці на території Польщі осіб, які ідентифікують себе поляками. До цього варто додати й спрощену процедуру оформлення віз із правом постійного проживання в Польщі тих громадян України, які живуть і зареєстровані в областях, що були частиною Польщі до 1939 р.

Висновки і пропозиції. В умовах війни утверджувати українську ідентичність означає для більшості громадян готовність захищати свою країну.

Державній владі, громадянському суспільству доведеться докласти багато зусиль, щоб подолати кризу національної ідентичності на тимчасово окупованих територіях і в анексованому Криму. Реінтегрувати означені регіони до українського національного простору можна тільки поступовими діями, показуючи, що держава хоче налагодити на цих територіях нормальне, заможне життя.

Вироблення ефективної політики утвердження української національної ідентичності потребуватиме такого:

- розроблення Концепції гуманітарної безпеки Української Держави, важливою складовою якої мають стати завдання щодо утвердження української національної ідентичності;
- здійснення успішних реформ і досягнення суттєвих успіхів у зоні АТО;
- розробки Концепції національно-патріотичного виховання у військових формуваннях України, яке має здійснюватися на національно-історичних засадах і традиціях Українського народу;
- відновлення українського контролю в інформаційному просторі на тимчасово окупованих територіях як умови перемоги у війні ідентичностей. Вирішення цієї проблеми має бути першочерговим завданням новоствореного Міністерства інформаційної політики України;
- унесення до Конституції України положення про те, що світоглядними засадами розбудови держави, окрім загальнолюдських, є також українські національні цінності, оскільки ідентичність держави визначає її ідеологія.

Суспільство і громадяни України потребують довгострокової, цілеспрямованої й комплексної державної політики з формування

спільної громадянської ідентичності. Розв'язання наявних проблем у цій сфері потребує узгоджених зусиль держави й суспільства. Оскільки політико-правове поле України об'єднало представників багатьох національностей, етнічних груп, релігій, необхідно здійснювати пошук норм, цінностей і моральних кодів, які сформується в систему громадянських уявлень і забезпечать консолідацію людей у єдиній українській державі, убезпечать її від загроз національній безпеці.

Список використаної літератури:

1. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». – К. : Національний інститут стратегічних досліджень, 2015. – 684 с.
2. Андрухович Ю. Якщо переможуть помаранчеві, то Криму й Донбасу треба дати можливість відокремитися : інтерв'ю УНІАН, 22.07.2010 / Ю. Андрухович, О. Климончук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unian.net/ukr/news/news-387844.html>.
3. Данько Д. Втеча до Румунії / Д. Данько [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Politics/25552%29>.
4. Дослідження Центру Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2009. – № 5. – С. 18.
5. Етнонаціональна структура українського суспільства : [довідник] / [В.Б. Євтух, В.П. Трощинський, К.Ю. Галушко, К.О. Чернова]. – К. : Наукова думка, 2004. – С. 4.
6. Караваєв В.С. Організаційно-правовий механізм забезпечення формування ідентичності спільноти громадян в Україні / В.С. Караваєв // Актуальні проблеми політики. – К. : НІСД, 2014. – С. 349–358.
7. Карасьов В. Румунія, Угорщина і Польща – в їх діях є «погано» приховувані територіальні претензії / В. Карасьов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://viche-boroslava.org.ua/index.php/derzhava-i-suspilstvo/268-rumuniya-uhorshchyna-i-polshcha-v-yikh-diyakh-ye-rohano-prykhovuvani-terytorialni-pretenziyi>.
8. Кресіна І. Концепція державної етнонаціональної політики (проект) / І. Кресіна, Л. Лойко, В. Явір // Політичний менеджмент. – 2010. – № 2. – 67 с.
9. Політичні механізми формування громадянської ідентичності в сучасному українському суспільстві : [колективна монографія]. – К. : ІПі-ЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2014. – 296 с.
10. Тищенко Ю.А. Громадянське суспільство в Україні та «політика ідентичності» / Ю. Тищенко, С. Горобчишина ; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К. : Агентство «Україна», 2010. – 76 с.

Мовчан П. П. Угрозы национальной безопасности в сфере национальной идентичности

В статье исследованы и обоснованы угрозы национальной безопасности Украины в сфере национальной идентичности. Кроме этого, определено, что политика государств-соседей в отношении граждан Украины и территорий, которые исторически были в их подчинении, является угрозой потери государственного суверенитета и территориальной целостности нашего государства. На основе детального анализа установлено, что мероприятия, проводимые данными государствами, побуждают граждан Украины к нарушению Конституции в части двойного гражданства и тому подобное. Сформулированы рекомендации относительно осуществления стратегического влияния на процессы формирования общей идентичности в Украине. Предложены пути выработки эффективной политики утверждения украинской национальной идентичности.

Ключевые слова: государственная политика, государственный суверенитет, государственное управление, национальная идентичность, территориальная целостность.

Movchan P. National security threats in the sphere of national identity

The article researches and substantiates threats to national security of Ukraine in the sphere of national identity. Moreover, it determines that the policy of neighboring States towards Ukrainian citizens and territories that have historically been under their authority is a threat that may lead to a loss of state sovereignty and territorial integrity of Ukraine. It establishes, on the grounds of a detailed analysis of the actions undertaken by these countries, that there is an encouragement of the citizens of Ukraine to violate the Constitution in terms of dual citizenship. It provides recommendations regarding the exertion of strategic influence on the development of a common civic identity in Ukraine. It suggests ways of promotion of an effective state policy in establishing the uniform Ukrainian national identity.

Key words: public policy, national sovereignty, public administration, national security, national identity, territorial integrity.